

Voorbij het Rijnland model.

De U turn naar het eco-personalisme

Luk Bouckaert ¹

‘De mens centraal’ is de titel van een UCSIA webinar over Europese waarden (7 oktober, 2020) en tegelijk van een recent boek over het personalisme. ² Ongetwijfeld verwoordt deze titel krachtig het verzet van al wie zich ‘personalist’ noemt tegen de verdrukking van de mens in ideologische, economische en politieke systemen. De verdediging van de persoon vereist continue aandacht voor de vaak onzichtbare tentakels van macht en uitbuiting. Maar de titel roept ook veel vragen op. Is het moderne ‘antropocentrisme’ dat in de titel wordt meegegeven en de mens als zingever boven de natuur plaatst, niet de oorzaak van veel ecologische rampspoed die we bewust of onbewust onszelf aandoen? Moeten we vandaag niet de natuur in plaats van de mens centraal stellen? Velen pleiten dan ook voor een radicaal eco-centrisch denken als alternatief voor het schadelijke antropocentrisme. In dit essay stel ik mij de vraag of en hoe we eco-centrisch denken en personalisme met elkaar kunnen verzoenen. Is eco-personalisme een coherente en inspirerende idee voor de toekomst?

Ik wil vooreerst verduidelijken hoe het personalisme in de naoorlogse periode staat voor een politieke ideologie die het succesvolle ‘Rijnland model’ mogelijk heeft gemaakt maar tegelijk mee ten grondslag ligt van de economische roofbouw van onze planeet. Het Rijnland personalisme had wel een sterke sociale maar een zwakke ecologische filosofie. De naoorlogse sociale markteconomie met haar sterke inzet op economische groei, hoge consumptie, quasi ongeremd gebruik van fossiele brandstoffen en niet hernieuwbare grondstoffen, heeft de weg geplaveid naar een steeds meer zichtbaar wordende klimaatcatastrofe.

Wil het personalisme zijn kritische en revolutionaire kracht in de context van vandaag herwinnen dan moet het een *U turn* of omslag realiseren. De U-turn is

¹ Ik draag dit artikel in dankbaarheid op aan mijn vriend en collega Henk Opdebeeck naar aanleiding van zijn emeritaat aan de UAntwerpen en van zijn jarenlang voorzitterschap van het SPES Forum vzw. We deelden steeds de passie voor het personalisme.

² Deweer Dries & Van Hecke Steven (red), *De mens centraal. Essays over het personalisme vandaag en morgen*, Pelckmans pro, 2017.

een idee dat Otto Scharmer reeds in 2009 heeft uitgewerkt als een nieuwe manier van denken en werken in organisaties.³ Oude patronen dienen we los te laten tot we een punt bereiken waar een intuïtieve omslag in het bewustzijn plaats vindt en de toekomst zich aandient. Een *U turn* in het personalistisch denken zou betekenen dat we de vooronderstellingen van het Rijnlandmodel bevragen en waar nodig loslaten zodat een *mentale shift* van een sociaal gecorrigeerde markteconomie naar een ecologische economie zich van binnen uit voltrekt. In punt 2 en 3 beschrijf ik deze omslag als een overgang van een ego naar een eco-bewustzijn. Albert Schweitzer is daarbij mijn gids. In deze omslag verandert niet alleen onze zelfperceptie maar ook en vooral onze opvatting en verhouding tot de natuur. In punt 4 bespreek ik enkele economische consequenties van deze *U turn*.

Het Rijnland personalisme

Het personalisme als filosofisch en politiek -isme is ontstaan in de crisis van de jaren dertig van vorige eeuw. Deze crisis was het gevolg van de erosie van de parlementaire democratie in de Westerse landen, de opmars van het fascisme, de beurscrash, de hoge werkloosheid en de verontrustende suïcide cijfers. Kortom een context van diepe maatschappelijke en economische malaise die zich uiteindelijk heeft ontladen in WO II met 60 miljoen doden.

Wat kan je doen als zo'n onstuitbare maatschappelijke golf van frustraties, onmacht, opportunisme en verheerlijking van geweld de samenleving overspoelt? Zoeken naar de wortels van het probleem. Wat in de jaren dertig op het spel stond was meer dan een politieke en economische crisis. Personalisten van het eerste uur interpreteerden de gebeurtenissen als symptomen van een beschavingscrisis. De klassieke metafysica waarin de mens zijn plaats 'kreeg' in een door God geordende en hiërarchische wereld bestond misschien nog wel in sommige hoofden maar niet meer in de dynamiek van geschiedenis. Maar ook het moderne alternatief: het cartesians wereldbeeld van de autonome mens die de wereld veroverd en de vooruitgang regisseert botste na het voorbereidend

³ Scharmer C. Otto, 2009, *Theorie U. Leiding vanuit de toekomst die zich aandient*. Christofoor, Zeist.

sloopwerk van Freud, Marx en Nietzsche en andere dwarsdenkers evenzeer op zijn grenzen.

Het personalisme of beter de verschillende groepen personalisten deelden allemaal de analyse van een diepe beschavingscrisis. Maar een mens en wereldbeeld trek je zo maar niet aan en uit als een jasje dat op maat gesneden is. Over de weg uit de crisis verschilden de meningen. Het is van belang deze diversiteit te benadrukken omdat ze duidelijk maakt dat ‘het’ personalisme nooit heeft bestaan en er veel soorten personalisme de ronde deden. Jacques Maritain was de architect van een neo-thomistisch personalisme, Zijn visie is sterk bepalend geweest voor de politieke ideologie van de christen democratie. Emmanuel Mounier met zijn beweging rond *Esprit* entte zich meer op de radicale existentiële filosofie van Sören Kierkegaard. Mounier en Kierkegaard waren anti-systeemdenkers. Zij formuleerden een scherpe kritiek op het establishment in zijn vele verschijningsvormen. Tenslotte ontstond in de jaren dertig in de marge ook een school van ecologisch personalisme, geleid door Bernard Charbonneau en Jacques Ellul. Zij formuleerden in 1937 in een lokaal manifest *Le sentiment de la Nature, force révolutionnaire* een forse kritiek op de technocratie en de dominantie van het instrumenteel denken⁴.

Het Rijnland personalisme distilleerde uit deze uiteenlopende filosofische ideeën een politieke ideologie die als ruggengraat diende voor de naoorlogse Christen democratie in Europa. Uitgangspunt is het menselijk individu als een synthese van individuele vrijheid en sociale binding. De Christen democratie profileert zich dan ook graag als de partij van het midden, een ‘derde weg’ tussen individu en collectief, tussen markt en overheid, tussen links en rechts, tussen liberalisme en socialisme. Het midden is geen lege plek. Het is de ruimte waar de ‘civil society’ een politieke stem verwerft (vakbond, gezin, onderwijs, zorginstellingen, mutualiteiten, kerken enz). De gezochte synthese slingert echter nogal tussen links en rechts. In de jaren tachtig krijgt het neo-liberaal marktdenken onder druk van de globalisering een sterke boost. Vandaag slaat de slinger weer in de andere richting. Door de toenemende ongelijkheid, de klimaatproblematiek en de corona pandemie is er een roep naar sterk leiderschap maar tegelijk een gevoel van

⁴ Christian Roy, “Ecological Personalism. The Bourdeaux School of Bernard Charbonneau and Jacques Ellul”. In *Ethical Perspectives (Is Personalism still alive in Europe?)*, 1999 (6), nr 1, pp.21-33.

onmacht en twijfel. Is een centrum politiek van de grootste gemene deler wel in staat een antwoord te geven op de brutale opmars van het individueel en collectief eigenbelang (via sociale media en populistische politieke campagnes) en op de als maar dreigender ecologische problemen? Biedt het politieke Vivaldi project in ons land dat het ‘midden’ opzoekt meer dan enkele correcties op het *business as usual* model? Is er geen nood aan een diepere *mentale shift* en een meer ingrijpende systeemverandering?

Mounier de bezieler van het personalisme schreef tijdens de crisis van de jaren dertig in de vorige eeuw een zin die bij mij nog steeds nazindert: “Onze crisis is tegelijk een economische en een spirituele crisis, een crisis van structuren en een crisis van de mens. Wij moeten verder gaan dan de uitspraak van de dichter Péguy: *De Revolutie zal ethisch zijn of ze zal niet zijn*. Wij beweren: *De ethische revolutie zal economisch zijn of ze zal niet zijn*”⁵.

De jonge Mounier en zijn kompanen rond *Esprit* waren overtuigd dat enkel een ‘spirituele revolutie’ een antwoord kon bieden op de beschavingscrisis van hun tijd. Het inzicht dat de economie daarbij een sleutelrol speelt, is een basisinzicht van Marx. De noodzakelijke *mentale shift* zal in het sociaaleconomisch weefsel wortel moeten schieten of anders zal er in wezen niet veel veranderen.

Wie ben ik? Terug naar de concrete persoon.

Ik beschouw het personalisme als een *dialogische manier van denken en leven*⁶ met als kern de transformatie van het menselijk individu tot persoon. In dit proces ontdekt het zelf zijn diepe afhankelijkheid/verbinding met al wat is maar tegelijk, de verantwoordelijkheid voor zijn leven en dit van zijn omgeving. Persoon definieert men vandaag binnen het personalistisch gedachtegoed graag als een *relationeel subject*. Dit relationeel karakter slaat zowel op de feitelijke verbondenheid van mensen onder elkaar als op de ethische verantwoordelijkheid voor elkaar. Vooral dat laatste maakt een individu tot persoon.

⁵ Emmanuel Mounier, *Qu'est-ce que le personalisme? 1947*. In: *Oeuvres de Mounier, tome III, Ed. du Seuil, 1962, p.183*.

⁶ Over het personalisme als dialogale manier van denken en handelen, zie Bouckaert Geert en Bouckaert Luk, “Personalisme als methode. Noch systeem, noch ideologie”. In: Deweer Dries & Van Hecke Steven (red), *De mens centraal. Essays over het personalisme vandaag en morgen*, Pelckmans pro, 2017, pp. 30-39.

Het is verleidelijk om de idee van persoon te herleiden tot een abstract begrip waarbij men verwijst naar sommige algemene eigenschappen van de mens of naar de universele rechten en plichten die de waardigheid van de persoon inhoud geven. Wat een persoon is laat zich echter nooit helemaal vatten in zulke algemene, beschrijvende concepten. Persoon-woorden is op de eerste plaats een *subjectief proces* waarin ik mij in dialoog met anderen bewust word van mijn eigen complexe relatie met de werkelijkheid en tegelijk met het feit dat ik zelf vorm moet geven aan deze complexiteit.

Kernidee van het existentieel personalisme is niet zozeer 'de mens centraal' maar wel 'terug naar de concrete persoon die ik ben'. Niet de abstracte vraag '*Wat is een persoon*' moet ons bezig houden maar de existentiële vraag '*wie ben ik als persoon?*' Wat is mijn roeping en bestemming als persoon? Alleen ikzelf en niemand anders kan daar een antwoord op geven. Voorafgaand aan de opsomming van de eigenschappen en rechten van een abstract individu is er de persoonlijke ervaring van *wie ik ben en wil zijn als persoon*.

Om er even Søren Kierkegaard, één van de vaders van het existentialisme, bij te halen. Hij kenmerkt de persoonswording als "een verhouding die zich tot zichzelf verhoudt"⁷. Met deze wat cryptische uitdrukking wil hij benadrukken dat de zelfwording tot persoon niet alleen verwijst naar het systeem van relaties waarin ik verweven zit. Voorbij het systeem is er altijd een overstijgend ik dat zijn complexiteit waarneemt. We vallen nooit zonder meer samen met onze relaties. Daardoor is het mogelijk om een bewust en zelfgekozen leven te leiden. We kiezen wel niet de loop van de omstandigheden en condities in ons leven maar wel de wijze waarop we daarop reageren en daarmee omgaan. Voor Kierkegaard wordt iemand pas persoon als hij/zij als vrije 'enkeling' *kiest* voor een verantwoordelijk leven. Pas door die keuze wordt een individu persoon d.w.z. verantwoordelijk voor zijn bestaan en voor het geheel. We worden niet als persoon geboren. Voorafgaand aan de ethische keuze is er hoogstens sprake van een vermogen om persoon te worden.

Etymologisch is persoon afgeleid van persona (toneelmasker). Acteurs droegen in de oudheid vaak een masker om hun personage meer stem en expressie te geven. Deze materiële betekenis van persona is een goede metafoer om de existentiële

⁷ Søren Kierkegaard, *De ziekte tot de dood*, Damon, Eindhoven, 2018 (oorspronkelijk, 1849), p.25

betekenis van de persoon uit te drukken. Door publiek stem en expressie te geven aan mijn verantwoordelijkheid als individu wordt mijn ik een 'persoon'. Het woord persoon leunt ook dicht aan bij *profeet* dat afgeleid is van het Griekse *fèmi* of spreken en het voorzetsel *pro* dat vooruit betekent. Een persoon denkt en spreekt pro-fetisch d.w.z. vanuit zijn verantwoordelijkheid voor de toekomst. Ook al weet ik niet wat de toekomst inhoudt, ik ben wel geroepen om er een zin-volle *bestemming* aan te geven.

Het existentieel uitgangspunt van het personalisme wordt vaak verwaarloosd en als te subjectief achterwege gelaten. Het is nochtans essentieel. Uiteraard is er een filosofisch kader en een politieke ideologie nodig om het maatschappelijk handelen te sturen. *Maar de bewustwording van de eigen subjectieve waarheid en roeping komt eerst.* Wie de zaak omdraait en het personalisme primair gelijkstelt met een theorie of een ideologie, mist de pointe van het levende personalisme. Het eerste agendapunt voor een personalist is de persoonlijke spirituele herbronning.

Toen Gandhi het leiderschap had over de onafhankelijkheidsbeweging in India reserveerde hij zich ondanks alle drukte en onderhandelingen wekelijks een vrije dag om te vasten en aan spirituele herbronning te doen. Als we twintig jaar geleden met een groep vrienden SPES als een netwerk voor spirituele herbronning van het personalisme opgericht hebben dan was dat vanuit de overtuiging dat zonder die herbronning het personalisme zou verdampen.

Ongetwijfeld zijn hier nog vele vragen onbeantwoord. Als de mens als persoon niet samenvalt met zijn relaties maar een verhouding is tot die relaties, vanwaar komt dan dit proces van 'loskoppeling' en de oproep tot verantwoordelijkheid. Is het de Natuur zelf die ons daartoe aanzet? Of is het de kwetsbare Ander die in mij het gevoel van verantwoordelijkheid wakker maakt? Of een goddelijke Bron die mij daartoe inspireert? Of een samenhang tussen deze drie instanties?

Laten we ons toespitsen op de vraag: hoe verbindt het subjectief proces van persoonswording ons met de natuur? Misschien valt er dan enig licht op de onbeantwoorde vragen.

Van ego naar eco-zelf

De vaststelling dat we met al ons kennen en streven de natuur om zeep helpen, versterkt het gevoel dat we de natuur op een andere manier moeten bejegenen.

Voor sommigen bestaat de oplossing in het groene kapitalisme, een slimme economie die nieuwe technologieën ontwikkelt waardoor we niet minder maar wel duurzamer produceren en consumeren. De vraag is echter of dit groene kapitalisme onze ecologische vervreemding wegneemt dan wel of het enkel de natuur op een meer efficiënte manier instrumentaliseert. Diepe ecologie wil voorbij die instrumentalisering geraken: ze wil primair de spirituele band met de natuur herstellen. De mens is deel van de natuur en ontvangt van haar zijn levensimpulsen en levensvreugde, een gedachte die in heel wat oudere spirituele tradities terug te vinden is zoals de *Ubuntu* filosofie in Afrika of de moeder Aarde spiritualiteit van de Amerikaanse Indianen.

In *You Are, Therefore I Am: a declaration of dependence* (2002) definieert Satish Kumar spiritualiteit als de transitie van *ego naar eco*. Tussen beide is maar één letter verschil maar de zelfervaring tussen beide is des te groter. Waar het ego zichzelf ervaart als het actieve centrum van de wereld, beschouwt het eco-zelf zichzelf als een deel van een oneindig geheel. Het ontvangt zijn identiteit uit het groter geheel van de schepping:

*De hindoes hebben de uitdrukking gesmeed “So Hum” – “Jij bent, dus ik ben”. Zoals jij ben ik niet uit de hemel gevallen: ik ben geboren uit een moeder. Mijn moeder is, dus ik ben. Ik heb veel geleerd van Boeddha, van Mahavira, van Jezus, van Mohamed. Deze grote meesters zijn, dus ik ben. Ik voed mij met de vruchten van de aarde, de zon schenkt mij warmte, het water lest mijn dorst, de lucht vervult mijn longen. Deze elementen zijn, dus ik ben. Ik heb veel inspiratie gevonden in de werken van Gandhi, van Tolstoï, van Tagore, van Van Gogh. Mijn voorouders zijn, dus ik ben.*⁸

Wat opvalt is dat Kumar en vele andere diepe ecologen de eco-ervaring van het zelf enkel beschrijven in positieve vormen van afhankelijkheid en ontvankelijkheid. De mens voelt zich verbonden met de harmonie scheppende natuur en met de uitstraling van goede leermeesters. Maar wat met onze negatieve ervaringen van de natuur en onze afhankelijkheid van de leermeesters van het kwaad? Kan men ook zeggen: de tsunami overspoelt de wereld dus ik ben; Hitler en veel andere dictators zijn in de wereld, dus ik ben; Ik mis in de eco-

⁸ Satish Kumar, *You are, Therefore I Am: a declaration of dependence*, Published January 1st 2002 by UIT Cambridge Ltd. (eigen vertaling)

centrische opvattingen van de natuur de reële confrontatie met het kwaad en de dood. Ze zijn daarom vaak te romantisch gekleurd.

Hoe kan de natuurlijke omgeving bron zijn van zingeving in een wereld waar conflict en destructie deel uitmaken van de werkelijkheid? Ik wil hier kort het eco-denken schetsen van Albert Schweitzer als mogelijk antwoord op die vraag. Ik zie in hem een pionier en wegbereider van het eco-personalisme. Op het eerste zicht is er niet veel verschil tussen een eco-centrist zoals Satish Kumar en een eco-personalist zoals Schweitzer. Beide beschrijven hoe de persoon geboren wordt vanuit een grote ontvankelijkheid voor het leven dat ons door de natuur wordt geschonken. Maar in hun begrip en beleving van de natuur manifesteert zich toch een relevant verschil.

Albert Schweitzer is vooral bekend als de blanke dokter die in het hart van Afrika, in Lambarene (Gabon), een ziekenhuisdorp oprichtte en daarvoor de Nobelprijs voor de vrede kreeg. Veel minder bekend is hoe hij in het Afrikaanse oerwoud een nieuw fundament zocht voor de westerse ethiek. Hij begon zijn nieuwe ethiek neer te schrijven toen hij en zijn vrouw als Duitsers tijdens de eerste wereldoorlog door Franse soldaten in Lambarene onder huisarrest werden geplaatst en later naar Europese gevangenkampen overgebracht. Het geweld van de oorlog was voor hem een bewijs temeer van het failliet van de Westerse academische filosofie. Zijn visie is sterk verwant met Gandhi's ethiek van de geweldloosheid en met de Franciscaanse ecologie. Hij is geïnspireerd door Tolstoj en door Goethe's natuurmystiek.

In zijn autobiografie vertelt Schweitzer hoe hij in Afrika na lang zoeken zijn 'fundament' heeft ontdekt. Tijdens een driedaagse boottocht op de Ogowe rivier op weg naar een zieke patiënt beleeft hij een intens eco-moment. Bij het tanend licht van de zonsondergang en het passeren van een groep nijlpaarden, overvallen hem plots in een flits de woorden *Ehrfurcht vor dem Leben*. Later zal hij deze eco-ervaring samenvatten in de kernachtige zin :

*Ik ben leven dat leven wil,
te midden van leven dat leven wil*

Ehrfurcht is moeilijk te vertalen. Het drukt een houding uit van ontzag (Furcht) en eer bewijzen (Ehr). Eerbied voor het leven begint voor Schweitzer met een reflexieve bewustwording van de eigen levenswil *Ik ben leven dat leven wil*. Waar

Descartes vertrekt van het zelf als denkend wezen, vertrekt hij vanuit de ervaring van het zelf dat wil leven. Denken is in zijn ogen slechts één van de vormen waarin de levenswil zich uitdrukt. Tegelijk is *mijn* primaire ervaring van het leven een solidaire ervaring: *alle* leven verlangt op zijn manier te leven. *Ik leef te midden van leven dat leven wil*. Mensen en dieren, bloemen en sterren, de aarde en de kosmos, kortom alles wat is en leeft is verbonden met elkaar door de gedeelde levenswil. Omwille van deze solidaire levenswil kunnen we de natuur nooit louter als een middel in dienst van de mens beschouwen. De Kantiaanse categorische imperatief geldt niet alleen voor mensen. Alles wat leeft heeft een eigen authentieke betekenis die we moeten erkennen en eerbiedigen. Tenslotte verbindt eerbied voor het leven ons ook met De Bron van het leven. In de erkenning van de diversiteit van levensvormen wordt impliciet het Leven als onuitputtelijke Bron van nieuwe levensvormen gehuldigd. Aldus Schweitzer “Door bewust te worden van de solidariteit met alle wezens en deze solidariteit in praktijk om te zetten, komen wij, en *dit is de enige weg*, tot een werkelijke communie met het oneindige Zijn waartoe alle wezens behoren”⁹

Schweitzer gaat heel ver in de toepassingen van zijn universeel eco-beginsel. Zo weigert hij een principiële onderscheid te maken tussen hogere en lagere levensvormen. Elk leven – van hoog tot laag – heeft in zich een intrinsieke waarde en schoonheid en verdient dus dezelfde eerbied. Het maakt niet uit of het een spin is, een nijlpaard, een bloem of een mens. Wie a priori een hiërarchie instelt, eindigt met de exploitatie en de vernietiging van de zogenaamd lagere levensvormen. Alleen in concrete situaties moeten we op basis van onderscheiding en afweging onvermijdelijke keuzes maken en de ene vorm van leven boven de andere stellen. Dit houdt in dat de mens niet automatisch de voorrang krijgt. Schweitzer ondersteunde in zijn jeugd de opkomende beweging voor dierenbescherming. Hij ging mee in het verzet tegen stierengevechten, riep op om onnodige experimenten met dieren in laboratoria te schrappen en hekelde zelfs het plukken van bloemen om ze in vazen te laten verwelken. Vanaf zijn kinderjaren had hij een bijna scrupuleuze angst om dieren pijn te doen. Schweitzer is met zijn universeel eco-principe van eerbied voor het leven een van de vaders van de diepe ecologie. Zijn engagement als arts was daar een onderdeel van.

⁹ Albert Schweitzer, *Les grands penseurs de l'Inde*, Editions Payot,(1936), 2004, p. 256

Het moeilijke punt in elke natuurfilosofie is het ambigu karakter van de natuur. Voor vele diepe ecologen staat de natuur voor harmonie en balans, de mens voor disruptie en uitbuiting. Is dit niet een te pessimistische visie op de mens en een te romantische opvatting van de natuur? Onze ervaring leert ons immers dat de natuur twee gezichten heeft. Enerzijds is het een bron van schoonheid, samenhang en goedheid maar anderzijds manifesteert de natuur zich ook als destructie, wrede concurrentie, *survival of the fittest*. enz. Je vindt ongetwijfeld solidariteit en altruïsme onder dieren en systemen van samenwerking in de natuur maar tegelijk is de natuur net zoals de mensenwereld een wrede concurrentiestrijd. De een zijn dood is de ander zijn brood. Schweitzer beschrijft hoe hij zelf als arts niet anders kan dan virussen en bacteriën doden om mensen te genezen. Als er teveel katten rondlopen in het dorp moet hij noodgedwongen een aantal kattenjongen uitschakelen.

Ik volg Schweitzer waar hij zegt dat de ethische norm 'eerbied voor de natuur en voor alle natuurwezens' niet zomaar kan afgeleid worden uit de natuur zelf. Het is geen natuurwet. De natuur houdt ons geen dergelijk principe voor. Het klinkt paradoxaal, maar zijn liefde en respect voor de natuur haalt Schweitzer niet zonder meer uit de Natuur zelf. In die zin is hij geen eco-centrist. Pas op het moment dat wij onszelf ervaren als *morele wezens* en niet louter als *natuurwezens* ontwaakt in ons de idee om tegen de natuurlijke stroom in alle leven onvoorwaardelijk te eerbiedigen. Planten en dieren hebben geen last van deze morele utopie. Op dit punt onderscheidt de mens zich van de andere levensvormen. Maar dat betekent niet dat we onszelf daarom een hogere hiërarchische status mogen toedichten of andere wezens tot gebruiksobjecten herleiden. Dat we dit kunnen doen (en in sommige contexten uit noodzaak wel eens moeten doen) maar er toch voor kiezen om dit *in principe* niet te doen is een morele keuze. De transformatie van individu tot persoon gebeurt volgens Schweitzer op het moment dat we die *keuze* maken voor het universele principe van eerbied voor het leven. Op dat moment zijn we het diepst onszelf en het meest verbonden met alle levende wezens en met de Bron van het Leven.

Uit dit alles moge blijken hoe een nieuwe zelfperceptie van de mens als persoon leidt tot een nieuwe opvatting van de natuur en een spirituele ervaring ontsluit van universele verbondenheid. Het ego verhoudt zich tot zichzelf als tot een eco-

zelf. Het vindt in de onderstroom van het bewustzijn een intuïtief ervaringspunt waar het verbonden is met de hele schepping. Het zonnelied van Franciscus geeft aan die grondervaring van het eco-zelf een ontroerende, poëtische expressie. Ook de twee scheppingsverhalen in het boek genesis zijn zulke poëtische eco-gedichten. De encycliek Laudati Si formuleert in non-fictietaal taal dezelfde personalistische visie op het zelf en de natuur.

De sociaal-economische consequenties

Omwille van de morele en spirituele wet van eerbied voor het leven is de mens geroepen om de natuur en zichzelf te transformeren van chaos tot orde, van destructie naar harmonie. Ieder moet in zijn biotoop de strijd met het kwaad en de negativiteit voeren. Of positief uitgedrukt: hij moet op zijn eigen plaats zorg dragen voor de hele schepping en een 'economie van de hoop' tot stand brengen.

Een economie van de hoop is een economie met twee longen: de rationele long van duurzame efficiëntie en de spirituele long van eerbied voor het leven. Duurzaamheid kan immers vanuit twee vanuit heel verschillende gezichtshoeken gerealiseerd worden. Ze kan ingevuld worden vanuit de mainstream economische logica die enkel ademt met de rationele long. Dit leidt in het beste geval tot de idee van een eco-gecorrigeerde markteconomie die neerkomt op een *groen kapitalisme*. Er is dan wel een streven naar lange termijn efficiëntie die de negatieve effecten van de groei mildert maar de onderliggende economische groei logica blijft onverminderd gehandhaafd. Ongetwijfeld creëert die economische groei voor veel mensen tewerkstelling en mogelijkheden tot sociale herverdeling van de welvaart maar haar interne logica vertraagt enkel de rooibouw van de planeet. De éne, al te zwaar belaste long wordt ziek en overbelast en het systeem riskeert een burn-out.

De enige duurzame remedie is leren ademen met twee longen. De uitdaging bestaat erin een economische logica te ontwikkelen waarbij de natuur niet louter als middel maar ook steeds als waarde op zich wordt bejegend. Daarin hebben we nog een lange weg gaan waarin nieuwe technologie en eerbied voor het leven elkaar moeten vinden. Ivan Illich met zijn pleidooi voor 'conviviale technologie' en F. Schumacher met zijn inzet voor 'intermediaire technologie' zijn pioniers geweest op dit vlak.

Een mooi hedendaags voorbeeld van die combinatie tussen efficiëntie en eerbied is het werk van de Duitse architect Thomas Rau die onlangs te gast was op het Etion Forum 2020.¹⁰ De Duitse architect geeft toe dat er al heel wat gebeurt op het vlak van duurzaamheid maar dat we het huidige systeem enkel optimaliseren maar niet wezenlijk veranderen. “We gaan efficiënter en zuiniger om met onze grondstoffen, maar het systeem blijft hetzelfde. Uiteindelijk gooien we de grondstoffen weg. Daarom moeten we het hele systeem in vraag stellen en voor circulariteit kiezen.”

In een volledig circulaire economie worden de grondstoffen niet uitgeput, maar blijvend ingezet. Hoe kan dat? Door heel concrete innoverende acties. Een voorbeeld dat Rau zelf toepast is de toevoeging bij elk gebouw van een *materialenpaspoort* dat precies beschrijft precies hoeveel van ieder materiaal in de constructie is gebruikt. Zo weten de architecten precies welke en hoeveel materialen in het gebouw zitten, wanneer er onderhoud moet gebeuren en op welke manier ze het gebouw uit elkaar kunnen halen. Dankzij een publieke online platform kan men de materialen oneindig blijven hergebruiken, omdat ze geregistreerd staan. Het gebouw behoudt daardoor ook steeds een zekere financiële waarde. Huizen worden nooit helemaal afgeschreven. Hun materialen blijven beschikbaar voor toekomstige producten. Dit stimuleert fabrikanten automatisch om te kiezen voor betere ontwerp- en materiaalkeuzes.

Besluit

Eerbied voor het Leven is een krachtig en verbindend eco-principe. Het ontsluit de solidaire levenswil en de intrinsieke waardigheid van *alle* levende wezens. Uit het verhaal van Schweitzer blijkt tegelijk hoe dit eco-beginsel zijn oorsprong vindt in het morele en spirituele bewustzijn van de concrete persoon. Pas door deze verankering krijgt het eco-beginsel zijn onvoorwaardelijk en universeel karakter. De verleiding bestaat erin deze hogere vorm van moreel bewustzijn te koppelen

¹⁰ Jo Cobbaut, De mentale exit richting circulaire economie, Etion Forum 2020, 15 september 2020

aan een hogere positie van de mens ten aanzien van de natuur. Precies deze verleiding heeft ons geleid tot allerlei extreme vormen van roofbouw op de natuur en van onszelf als natuurwezens. Schweitzer probeert met zijn eco-filosofie en ethiek deze misvatting recht te zetten. Hij verwerpt het antropocentrisme maar vermijdt ook de romantiek van het eco-centrisme. Hij realiseert de *U turn* naar een authentiek en radicaal eco-personalisme.